

Geliş Tarihi:

13.04.2022

Kabul Tarihi:

28.05.2022



Yayımlanma Tarihi:

15.06.2022

Kaynakça Gösterimi: Yazıcıoğlu, M. S. (2022).
Matüridi günümüze ne söyler?. *İstanbul Ticaret
Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 566-587.
doi: 10.46928/iticusbe.1103033

MATÜRİDİ GÜNÜMÜZE NE SÖYLER?

Derleme

Mustafa Said Yazıcıoğlu  

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi

msyazicioglu@ticaret.edu.tr

1971 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuştur. 1997 yılında Paris- Sorbonne’da Doktorasını tamamladı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 1983 yılında Doçent, 1988 yılında Profesör oldu. 1987-1992 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanı, 1993-1997 tarihlerinde Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Üyeliği, 1994-2002 yıllarında, üç dönem Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı, 1996-2002 yıllarında UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Üyeliği görevlerinde bulundu. 2002 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi Ankara Milletvekili seçildi. İslam Konferansı Örgütü Parlamentolar Arası Birlik (İKÖPAB) Türk Gurubu Başkanlığını yürüttü. 2007 yılında tekrar Ankara Milletvekili seçildi. 2007-2009 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti 60. Hükümetinde Devlet Bakanı olarak görev yaptı. Bağlı kurumlar olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve TİKA’nın yanında Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve akraba toplulukları ile ikili Kültürel, Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, Türkiye Dışında Yaşayan Türk vatandaşlarının Sorunları gibi görev alanlarında çalıştı. 2012 yılında siyaseti bıraktı ve 2014 yılından beri İstanbul Ticaret Üniversitesinde akademik hayatına devam etmektedir. Bu Üniversitede Dekanlık ve Rektör Yardımcılığı görevlerinde bulundu. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir.

MATÜRİDİ GÜNÜMÜZE NE SÖYLER?

Mustafa Said Yazıcıoğlu
msyazicioglu@ticaret.edu.tr

Özet

İslam dünyası Emevi saltanatı ile farklı bir yöne evrilmiş, din ile siyaset iç içe girerek bir eksen kayması yaşanmıştır. Buna rağmen 8-12. Yüzyıllarda Orta Asya'da önemli bir medeniyet yaşanabilmiştir. Serbest düşünce ortamı ve ifade hürriyetinin hâkim olduğu bölgede Harezmi, Farabi, İbni Sina, Biruni gibi filozof ve bilginler, Matüridi gibi din âlimleri bu ortamın oluşmasında kilit roller üstlenmişlerdir. Daha sonra bu parlak medeniyet çeşitli iç ve dış nedenlerle sönmüş ve kendini tekrar ederek yeniliklere kapanmıştır. O dönemin etkili düşünürlerinden olan ve bir İslam inanç sisteminin oluşumuna vesile olan Matüridi, zaman içinde ihmal edilerek unutulmaya terk edilmiştir. İslam dünyasının günümüzdeki içine kapalı, tutuk, sorunlarına çözüm üretemeyen, eksen kaymasına uğramış din anlayışını bir türlü aşamayan yapısı, yeni açılımlara ihtiyaç duymaktadır. İşte bu noktada ihmal edilmiş, özgür düşünceye alan açan Matüridi düşünce yapısının tekrar aktive edilmesine ve yol göstericiliğine ihtiyaç bulunmaktadır. Kur'an'ın insan verdiği değeri yeniden ona kazandırabilecek, insanı, aklını kullanan, duruşu olan, düşüncesini her ortamda ifade edebilen, sorumluluk sahibi ve hür iradesi ile yaptıklarının hesabını vereceğinin bilincinde bir varlığa dönüşmesinde, Matüridi düşünce yapısının katacağı çok şeyler bulunmaktadır.

Amaç: İslam düşüncesinin parlak dönemlerinde ve o dönemlerin şartlarına göre oluşturulan düşüncelerin günümüze ışık tutması ve kaybedilen bazı değerlerin günümüz şartlarında ihyası için Matüridi gibi bir düşünürün günümüze neler söyleyebileceği makalede irdelenecek ve okuyucunun takdir ve değerlendirmesine sunulacaktır.

Yaklaşım: İslam dünyasında eksikliği hissedilen, bilim ve teknolojiye atılım yapmanın en önemli göstergelerinden birisi olan düşünce ve ifade özgürlüğünde açılım yapacak düşüncelerin dini kökenlerini anlamak bağlamında Matüridi örnek alınacak bir konumdur. Asırlar önce dile getirilen düşüncelerin bugüne aktararak çözüm üretilmeyeceği bilinen bir husustur. Ancak o üstün medeniyet döneminde ortaya koyan düşüncelerin günümüze söyleyebileceği çok şeyler de vardır. Bu çalışmada, dini referansları bağlamından hareket ile ele alıp bilim ve teknolojiye atılımın ne temel göstergelerinden olan düşünce ve ifade özgürlüğünde açılım yapılarak düşüncelerin dini kökenlerini anlamak bağlamında Matüridi düşüncesi örnek olarak gösterilemeye çalışılacaktır.

Yöntem: Bu çalışma deskriptif yöntem kullanılacak olup, Matüridinin görüşlerine ilişkin analiz yapılarak, İslam düşüncesine katkısı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maturidî, Düşünce ve İfade Özgürlüğü, İslam Medeniyeti

JEL Sınıflandırması: Z10

WHAT DOES MATURIDI SAY TO TODAY?

Abstract

The Islamic world evolved in a different direction with the Umayyad reign, and an axis shift was experienced by intertwining religion and politics. Despite this, an important civilization was lived in Central Asia in the 8th-12th centuries. Philosophers and scholars such as Harizmi, Farabi, İbni Sina, Biruni, and religious scholars such as Maturidi played key roles in the formation of this environment in the region where the free thought environment and freedom of expression were dominant. Later, this brilliant civilization was extinguished due to various internal and external reasons and closed to innovations by repeating itself. Maturidi, one of the influential thinkers of that period and instrumental in the formation of an Islamic belief system, was neglected and forgotten over time. The structure of the Islamic world, which is closed, stagnated, unable to produce solutions to its problems, and cannot overcome the understanding of religion that has undergone a shift in its axis, needs new initiatives. At this point, there is a need for re-activating and guiding the Maturidi mindset that has been neglected and opened up space for free thought. The Maturidi mentality has a lot to contribute to the transformation of the human being into a being who can regain the value that the Qur'an gives to him, who uses his mind, who has a stance, who can express his thoughts in any environment, who is responsible and who is aware that he will give an account of what he has done with his free will.

Purpose: In the article, what a thinker like Maturidi can say to the present day, in order to shed light on the ideas created in the heyday of Islamic thought and the conditions of those times and to revive some of the lost values in today's conditions will be examined in the article, and presented to the reader's appreciation and evaluation.

Approach: Maturidi is in an exemplary position in terms of understanding the religious roots of ideas that will open up freedom of thought and expression, which are one of the most important indicators of making a breakthrough in science and technology, and phenomena that the Islamic world lacks. It is a known issue that the ideas expressed centuries ago cannot be solved by transferring them to the present. However, there are many things that the ideas that emerged in that superior civilization period can tell us today. This study will try to show the Maturidi thought as an example, in the context of understanding the religious origins of thoughts by opening up the freedom of thought and expression, which are the main indicators of progress in science and technology, by considering the religious reference.

Method: In this study, the descriptive method will be used, and the analysis of Maturidi's views will be conducted and his contribution to Islamic thought will be revealed.

Keywords: Maturidi, Freedom of Thought and Expression, Islamic Civilization

JEL Classification: Z10

GİRİŞ

İslam dünyasının içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel konumu düşündüğümüzde izah etmekte güçlük çektiğimiz pek çok sorunlu alanla karşılaşırız. Bölgemizde yaklaşık on yıldır Suriye ekseninde yaşanan katliamlar, dramlar ve telafisi mümkün olmayan acılar, bölgesel bir sorun olmaktan çıkmış, uluslararası boyut kazanmıştır. Aynı coğrafyada bulunmayan, bölge ile menfaatleri dışında hiç ilgileri olmayan ülkeler, kendi bakış açılarına göre, sözüm ona çareler üretme yarışına girmektedirler.

Peki, asıl sorumlu olması gereken İslam ülkeleri ve onların siyasi birliğini oluşturan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ne yapıyor? Bu ve diğer bölge sorunları ile ilgili aktif girişimleri olmuş mudur? sorusuna verilebilecek makul ve ikna edici bir cevap yoktur. Batılı güçlerin kendi hesapları doğrultusunda, bölgeye yönelik faaliyetleri karşısında nasıl bu kadar duyarsız ve çaresiz kalınabilir?

Niçin bu durumda olduğumuzun bir izahının yapılması gerekmez mi? Bu, gerçekten kafa yorulması gereken önemli ve can alıcı bir sorudur. Değişik yorum ve izahlar elbette yapılıyor, ancak bunlar derlenip toparlanmaya bir türlü vesile olamıyor.

Genel geçer izahlardan sonuç alınamadığı için gerilere gidip bazı tahlil ve çıkarımlar yapmak gerekmektedir. Hz. Peygamberin vefatı sonrası yerine geçecek kişiyi belirlemek amacı ile Beni Saîde gölgeğinde (Sakifetü Beni Saîde) toplanan Müslümanlar, ilk defa siyasetle din arasında kalarak bir tercihte bulunacak olmanın sancılarını yaşamışlar, karar vermekte zorluklar çekmişlerdir. İslam öncesi cahiliye döneminde toplum hayatını derinden etkileyen güçlü kabilecilik ve asabiyet geleneği, İslam Peygamberi tarafından Kur'anî ilkelerle bağdaşmadığı için yasaklanmış, Müslümanların hayatından çıkarılmıştı. Ancak Peygamberin vefatı ile bu anlayış yeniden hortlamış, Beni Saide'deki seçimi etkileyerek ilk fitne tohumlarının saçılmasına yol açmıştı. Siyasetin din üzerindeki ilk etkisi böylece hissedilmiş olmakla, Peygambersiz hayatın zorlukları da başlamış oluyordu. Daha sonraları iktidar uğruna Müslümanlar birbirlerinin kanını akıtmış, siyasi görüş ayrılıkları sonucu baş gösteren husumet ve ihtilaflar asırlar boyu devam etmiştir. Din ile siyaset arasındaki bağdaştırılması zor yaklaşımlar Müslümanların aklını karıştırmış, ihtilaflar zaman içinde sertleşerek toplumu derinden etkilemiştir. Sonuç olarak İslam siyasal kültürü doğru eksen üzerinde gelişememiş, İslam tarihi boyunca süregelen farklı anlayış ve tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir.

Hz. Peygamber sonrası dönemde yaşananlar bize yol gösterecektir. Dört halife döneminden sonra iktidarı, çok da meşru olmayan bir biçimde ele geçiren Muaviye saltanatında, bazı ciddi sapmaların yaşandığı, insana kişilik ve güç veren, omurgalı bir duruş sağlayan, bunun yanında sorumluluk da yükleyen “*kader*” ve “*takdir-i ilahi*” gibi temel kavramların içlerinin boşaltılmış olduğunu, sorumluluğun “*Aşkın bir Varlık*”a ötelenerek mecrasından saptırılmış bir şekilde günümüze kadar ulaştığını görüyoruz. Bu anlayış belleklere kazınıp yerleşince hesap verme, sorumluluk, işin hakkını vermek gibi hayati kavramlar işe yaramaz hale getirilmekle, bir yandan Allah'ı işimize ortak ederek hem büyük bir yanlışlığa düşülüyor hem de bu tavır dindarlık diye sunulmuş oluyordu. Siyaset bu

anlayış sayesinde rahatlamış, olumsuzlukların adresi olmaktan çıkmış, dilediği gibi davranma imkânı bulabilmiştir.

Bu kavramların İslam dünyasında hala yanlış anlaşıldığı, bunun da çok olumsuz durumlara yol açtığını söylemek abartılı olmaz. Kur'an'ın ortaya koyduğu insan tasavvuru ile günümüz insanı arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Kur'an akletme melekesine sahip, eylem ve icraatlarını kendi hür iradesi ile yapabilen, yerlerin ve göklerin emrine verildiği, her türlü nimetin kendisine sunulduğu bir varlıktan bahseder. Ancak günümüzde insan aciz, akli ermeyen, kendine güveni olmayan, elinden pek bir şey gelmeyen, bir kurtarıcı bekleyen pasif bir konuma indirgenmiştir. Bu durumda etrafımızda ve bölgemizde olup biten olumsuzluklara çözüm üretmekte yetersiz kalıyor, yabancı güçlerden çare ve medet umuyoruz.

İşte bu noktada, özellikle son yıllarda gündeme gelmeye başlayan Matüridi düşüncesine bir giriş yapabiliriz. Bu yazıda Matüridi'nin özgür düşünce, hür irade veya günümüz tabiri ile fikir ve düşünce özgürlüğü konularına nasıl bir açılım getirdiği üzerinde durulacaktır. İslam toplumlarında pek tartışılmayan, ancak tüm sorunların çözümünde anahtar rol oynayan bu kavramların üzerleri örtülmüş, yanlış bir kader ve takdir-i ilahi anlayışının arkasına saklanılarak bu günlere gelinmiştir. Ancak Matüridi'ye göre insan, iradi fiil ve eylemlerini kendi hür iradesi ile gerçekleştirmekle, dünya ve ahiret hayatını belirleyebilecek bir konumda bulunmaktadır.

Bu süreci Matüridi kısaca şöyle izah etmektedir. İnsan çeşitli şeyleri isteyip arzu edebilir. Bir anda istediği veya arzu ettiği şeyi daha sonra istemeyebilir. Bir an beğenip yapmak istediği bir şeyden vazgeçebilir. İradede böyle bir gelme gitme durumu vardır. Ancak öyle bir an gelir ki insan artık bir şeyi yapmaya kesin kararını vermiştir. Kesin kararlar o işe yöneldiğinde iradesi artık “*azm*”e dönüşmüştür. Bu, geriye dönüşü olmayan bir durumdur; okun yaydan çıktığı gibi geriye dönüş de yoktur. Matüridi kelamcısı İbni Humam “*azm musammam*” kavramı ile bu duruma işaret eder¹ (Humam, 1889, s. 111-112)

Bu noktada Allah'ın yaratması devreye girmekte, insanın geri dönülmez bir kararlılıkla yapmak istediği şey Allah tarafından yaratılmaktadır. Bu fiilin Allah tarafından yaratılması demek, insanın o fiili/eylemi yapması demektir. Bu durumda seçimi yapıp onu fiiliyata geçirmek isteyen insan, Allah'ın yaratması sonucu onu eyleme dönüştürmektedir. Burada Allah'ın yaratması insanın güçlü ve kesin isteği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu izahtan akla şöyle bir soru takılabilir. Allah'ın yaratması insanın iradesine mi bağlıdır? Elbette Allah'ın yaratması herhangi bir kayıt ve şart kabul etmez; burada bir mecburiyet de söz konusu değildir. Matürüdi ekolünün büyük ismi Ebu'l-Mu'in en-Nesefi bu konuda “*Allah, insanın yapmaya (kesbetmeye) kastettiği (azm) her fiili yaratmaya âdeti tesis etmiştir*” ifadesini kullanır (en-Nesefi, 2003, s. 204).

¹ Ayrıca bkz. Taftazani, (1908). *Şerh el Akaid en-Nesefiyye*, s.111.

Nesefi'nin burada söylemek istediği, Allah'ın yaratması mecbur olduğundan değil, insanı sorumlu tutabilmesi için, belli bir alanda, onun dilediği gibi davranabilmesine imkân vermek içindir. Aslında Allah insanın bu şekilde arzu ettiği fiili yaratmayabilir. Ancak seçtiği fiili yapma konusunda onu serbest bırakmakta olup, sonucuna göre ceza veya mükâfatını vermek için insanın isteği doğrultusunda hareket etmektedir.

Burada önemli olan husus insan iradesinin durumudur. İnsan iradesi ne ölçüde hürdür, iradenin Allah tarafından yönlendirilmesi söz konusu mudur sorusu haklı olarak akıllara gelir. Matürüdi ve Nesefi insan iradesinin hür ve kendi başına hareket edebileceğine inanıyor görünmektedir. Allah insana “cüz’i irade”sini vermiş, onun yönetimini de tamamen kendisine bırakmıştır. İradenin kullanılmasında veya yönlendirmesinde bir müdahale söz konusu olsa insan eylemlerinde hür olamaz; bu durumda insanın sorumluluğunu izah da imkânsız olur.

Matürüdi'nin bu izah tarzı İmam-ı Azam'ın temellendirdiği anlayışta yatmaktadır. İmam-ı Azam “*el-Fıkh’ul Ekber*” adlı risalesinde şöyle der: “*Yüce Allah mahlûkatı iman ve küfürden soyutlanmış bir şekilde yaratmıştır. Sonra onlara (bazı şeylerin yapılmasını) emredip (bazı şeylerin yapılmasını da) yasaklamıştır. (Bundan sonra) küfre düşen kendi fiili ile küfre düşmüştür. Onun (küfre düşmesi) kendi fiili ve inkârı sebebi ile, Allah’ın onu terki sebebi ile olmuştur. İman eden kendi fiili ile iman etmiştir. Onun ikrarı ve tasdiki Allah’ın tevfiği ve yardımı sayesinde olmuştur*”.

Bu ifadeler çok açık ise de şu şekilde yorumlanabilir: İnsan mümin veya kâfir olarak doğmaz. Bu vasıflardan arınmış, nötr olarak doğar. Ancak Allah Kur’an’da insanlara hitap etmiş, bazı davranışların yapılmasını istemiş, bazılarını da yasaklamıştır. Bundan sonra insanları serbest bırakmıştır. Bu noktada inanç açısından hayati önemde olan iman ve küfür fiilini ele alarak şu yorumu yapabiliriz: İnsan iradesini kullanarak küfür yönüne meylederse, daha önce açıklanmaya çalışıldığı gibi, Allah onun için küfür halini yaratır; insan da istediği bu duruma kavuşmuş olur. Şüphesiz Allah’ın rızası bu yönde değildir. Zira Kur’an bunu hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak bir şekilde belirtmiş, bu yolun sonunun hüsrana olacağını beyan etmiştir. Ancak insan hür iradesini bu yönde kullanmaya azmetmişse Allah onu terk eder, kendi halinde bırakır ve böylece insan dilediği istikamete gitmiş olur. Şayet iman yönünü seçmişse, Allah’ın rızası o yönde olduğu için insan mümin vasfını kazanır. Bu durumda Allah’ın tevfiği ve yardımı doğal olarak devam etmektedir. Yani insan bu noktada kendi hür iradesi ile yolunu bizzat çizip belirlemiş olmaktadır.

Yine aynı risalede şu ifade de yer almaktadır: “*(Allah) yaratıklarından hiç kimseyi iman veya küfre zorlamamıştır. (İnsanları) mümin veya kâfir olarak da yaratmamıştır. Onları şahıslar olarak halk etmiştir. İman ve küfür insanların fiilidir*”.

İmam-ı Azam'ın iman ve küfrü insanın fiili/eylemi olarak görmesi çok önemli bir tespittir. İnsan hürriyetinin nasıl anlaşılması gereğine işaret eden bu anlayıştan nerelere savrulduğumuzu tespit bakımından fevkalade öneme sahiptir. Allah insanı uyarmasına rağmen O'nun rızasının aksine, küfür yönünü tercih ederse ve o istikamete gitmeye azmederse Allah ona mani olmadığı gibi, küfür fiilini

onun için yaratarak eylemini gerçekleştirmesine müsaade ederek imkân tanıyor. Allah kulunun küfre düşmesini istemez, ancak onu serbest bırakmak için dilediği fiili işlemesine yardımcı olmaktadır. Her ne kadar rızası o istikamette olmasa da kulunu terk etmekle insan istediği fiilini gerçekleştirmiş olur. Burada sorumluluk, insanın hür iradesi ile yaptığı seçim sonucu bizzat kendisine ait olmaktadır.

Matüridi'nin insan fiilinin oluşumunu izah ederken, insanın kararlılığı sonucu Allah'ın o fiili yaratması ile insanın eylemini gerçekleştirdiğini ifade etmiştik. Bu karmaşık ve dolambaçlı ifade tarzı Kur'an'daki "*Her şeyin yaratıcısı Allah'tır*" (6/102, 13/16, 39/62, 40/62) ayetinin bağlayıcılığı ile ilgilidir. "*Sizi de yaptıklarınızı da yaratan Allah'tır*" (37/96). Bu ayetlerin mantıki sonucu şöyledir:

Allah her şeyin yaratıcısıdır,

İnsan fiili bir şeydir,

İnsan fiili de Allah tarafından yaratılmıştır.

"*Her şeyin yaratıcısı*" dendiğinde mevcut olan her şey bu kapsama dâhil edilmektedir. Yani Allah'ın yaratması her şeyi kapsamaktadır. Burada hiçbir istisnanın kabul edilmediği anlayışı vardır. Allah'ın yaratmasına halel getirilmemesi, bu noktadaki hassasiyetin zedelenmemesi için bu şekilde bir izah tarzı geliştirilmiştir. Ancak Mutezile bu noktada farklı bir düşünce sistemine sahiptir (Yazıcıoğlu, 2017, s. 126).

Mutezile düşünürleri insanın yapıp ettiklerini izah ederken çok daha serbest davranarak daha kolay anlaşılır bir yorum geliştirmişler, "*kişi fiilinin/eyleminin yaratıcısı/yapıcısıdır*" sonucuna varmışlardır. Demek istenir ki Allah insanı yaratmış, akıl fikir, güç kudret vermiş, akletme gibi bir nimetle donatmış, hür iradesi ile eylemlerini gerçekleştirebilme imkânı tanımış, sonuçları ile ilgili uyarılarını da yapmıştır. Dolayısı ile insan bu yetki ve kabiliyetleri ile istediği filleri/eylemleri gerçekleştirebilir. Burada karmaşık bir açıklama değil, çok daha yalın, sade, anlaşılması kolay bir anlatım söz konusudur. Onlara göre Allah insanı yaratıyor, hayat, kudret, irade gibi özellikler veriyor. Bu vasıfları ile insan dilediği eylemleri ortaya koyabiliyor. Mutezile insanın yaratmasını Allah'ın yaratması gibi kabul etmez². Mutezilenin kastettiği, insanın işi neticesinde meydana gelen şeydir. İnsanın yaptığı şey, elbette Allah'ın yaratmasına benzemez. Mutezile bu noktada tutarlıdır. Kaldı ki yaratma yoktan var etme anlamını taşıdığı gibi yaratılan şeylerden bir şey yapma anlamına da gelir. Yoktan var etme sadece Allah'a aittir. Var olandan bir şey yapmanın insanın gücü dâhilinde olması itibarı ile yaratma olarak kullanılabilir. Ünlü Mutezili düşünür Ebu Ali el-Cübbâi (ö.303/915) Tefsirinde "*Allah her şeyin yaratıcısıdır, (ancak) yaratıklarının filleri istisnadır. Şayet bu filler Allah tarafından yaratılmış olsa Allah'ın onlarla ilgili emir ve yasaklar koymasının anlamı olmazdı*" der (Gimaret, 1994, s. 715-716).

² Semerkandi, Ş. *Matüridi'nin te'vilatına yapılan şerh*. No.179. Vr. 460a. Medine: Topkapı Saray.

Mutezile ayrıca “*Yaratanların en güzeli olan Allah ne uludur*” (23/14) ayetinde geçen “*yaratanların en güzeli*” ifadesinden yaratıcının tek olmadığı, insanların da fiillerinin yaratıcısı olduğu, ancak içlerinde en güzelinin Allah olduğunun anlaşıldığını söyler. Başka bir ifade ile Allah’ın her yaratan üzerinde bir üstünlüğü söz konusudur. “*Kâtiplerin en iyi yazanıdır*” dendiğinde, birden çok kâtibin olduğu, fakat içlerinden birinin diğerlerinden daha iyi yazdığı anlaşılır³ (Atay, İrade Hürriyeti, 2002, s. 83). Nesefi buna karşılık “*İlahların en büyüğü*” demek muhaldir; zira bu durumda başkalarına da ulûhiyet isnat edilmiş olmaktadır düşüncesini ortaya koyar. Mutezile ayrıca insanın yaratmasının Allah’ın yaratmasına benzemediğini, kastedilen şeyin insanın işi sonucu meydana gelen şey olduğunu söyler. İnsanın yaptığı şey elbette Allah’ın yapmasına benzemez⁴.

Bu düşünce biçimi Ehl-i Sünnet âlimlerince yoğun bir şekilde eleştirilmiş, Mutezile’ye, insana “*yaratma*” sıfatı verilmesinden dolayı her bir fiili için Allah’a şirk koştukları gibi ağır bir suçlama getirilmiştir. İnsanın hayatı boyunca sonsuz iş ve eylemi bulunduğu için, bu düşüncenin Allah’a sonsuz sayıda şirk koşulduğu anlamına geleceği söylenmiştir. Matüridi Arapların bir şeyi yapmaya da yaratma dediklerini kaydeder⁵. Nesefi’ye göre Allah adına insana da yaratma sıfatı veriliyor ama yaratma Allah manasında hakikat, insan manasında ise mecazdır⁶.

Bilindiği gibi Mutezilenin beş esasından birincisi “*Tevhid*” olup Allah’ın birliğini ifade eder. Mutezile bu konuda o kadar dikkatli ve hassastır ki Allah’ın birliğine zarar verir endişesi ile “ezeli sıfatları” reddetmişlerdir. Allah’a, O’nun dışında ezeli sıfat yüklemenin başka ezeli varlıklar kabul etmek anlamına geleceği için, Allah’ın sıfatları konusunda farklı bir anlayış geliştirmişler, sıfatların Allah’ın zatında mündemiç olduğunu söylemekle Tevhid prensibini, önemine binaen beş esaslarının birincisi olarak belirlemişlerdir.

Bu durum karşısında onları “sonsuz kere Allah’a şirk koşmuşlardır” şeklinde eleştirmek nasıl izah edilecektir? Bu, kendi doğrusundan başka bir hakikat kabul etmeyen bir anlayıştır. O dönemlerde kendi düşüncesini hâkim kılmak için bu tür kesin hükümler verilmiş olabilir. Ancak Mutezile o günden bugüne aynı anlayışla değerlendirilmiş, işin özüne bakmadan onlar hakkında verilen değer hükmü asırlarca İslam dünyasında kabul görmüştür. Böyle bir anlayışta, vebalin ötesinde düşüncüyü kısırlaştırma, farklı görüşlere tahammül göstermeme, tek tip bir anlayışı hâkim kılma ve nihayet hakikat tekelciliği yapma çabası vardır. Serbest düşüncüyü engelleyen, fikri gelişmeyi durduran bu tavır üzerinde düşünmek gerekir. Mutezile eleştirilecekse başka noktalardan hareket edilebilir. Söz gelimi serbest düşünce, düşünce özgürlüğü gibi günümüzde de konuşulan alanlarda müsamahalı ve hoş görülü bir görüntü vermişlerse de, bu düşüncüyü destekleyenlerin iktidarında tam tersi baskıcı, despot bir tavır sergileyerek pek çok insana zulmettikleri ve katlettikleri noktasından eleştiri getirilmesi daha uygun olurdu. Kaldı ki Mutezile düşünürleri olmasaydı Ehl-i Sünnet kendi içinde bu

³ Nesefi, *Tabsire*, Vr.185 a-9,

⁴ Semerkandi, Ş. *Matüridi’nin te’vilatına yapılan şerh*. No. 179. Vr. 46 a, Medine: Topkapı Sarayı.

⁵ Semerkandi, Ş. *Matüridi’nin te’vilatına yapılan şerh*. No. 179. Vr. 590 b, Medine: Topkapı Sarayı.

⁶ Nesefi, *Tabsire*, Vr.189 b. 4-9.

kadar gelişemezdi. Onların düşüncelerini eleştirmek için gösterilen çaba, Ehl-i Sünnet düşüncesini geliştirmiş, konuların daha felsefi ve düşünsel açıdan ele alınmasını sağlayarak seviye kazanmasına yol açmıştır. O dönemlerdeki fikir çatışmaları sonucu Mutezile mahkûm edilmiş adeta saf dışı bırakılmıştır.

O dönemlerin bu iç hesaplaşmalarının günümüze aynen yansıtılması ve sapkın görüşler olarak değerlendirilerek saf dışı bırakılması, dini kültürümüze katkı yapmadığı gibi taklitten kurtulmamıza da yardımcı olmamış, girilen kısır döngü günümüze kadar devam etmiştir. Farklı düşünceleri bir zenginlik olarak görmeyip onları boğmaya çalışmak içe kapanmayı tetiklemiş, duraklamaya ve nihayet geri gidişe yol açmıştır. Bu tavır bilimsel bir anlayış olmadığı gibi, bağlı olunan düşünce ve fikri geleneğin körü körüne taklit ve devam ettirilmesine yol açmıştır.

Bu noktada ilk dönemlerle ilgili, biraz gerilere gidip bazı değerlendirmeler yapmak gerekiyor. Hz. Peygamber sonrası dönem, kültürümüzde hep eleştiri dışı tutulmuştur. 30 yıl kadar süren dört halife döneminin örnek alınacak pek çok yönünün yanında eleştirilecek ve dersler çıkarılacak davranış ve uygulamaları da vardır. Bu dönem Müslümanlarca eleştiri dışında tutulmakla ileriye yönelik bir siyasal düşünce sistemi geliştirilememiştir. İnsan hakları, ifade ve düşünce özgürlüğüne dayalı bir model oluşturulamamış, sonraki dönemlerde siyasal anlamda Nasihatname veya Siyasetnâme türünde bir kısım düşüncelerle iktifa edilmiştir. Kur'an'ın ortaya koyduğu yönetimle ilgili prensiplerden hareketle bir siyasal sistem üretememenin sıkıntıları günümüzde de çekilmektedir. Bugün İslam dünyasının en büyük sorunlarından birisi siyasal alanla ilgilidir. Dini alanın ilkeleri Allah tarafından konmuştur. Siyasal alan ise bu konularda ortaya konan ilkelerden hareketle, insan aklının ve ferasetinin çabası ile belirlenir. Bu dönemlerde yaşanan eksen kaymasının ne zaman ve nasıl başladığı tespit edilemezse düzeltme imkânı da çok zordur.

Müslüman nesillerin ortaya koyduğu uygulamaların, Kur'an ve hadis (?) ilkeleri ile uyuşup/örtüşüp örtüşmediği sorgulanmalıdır. Kur'an ölçü, kriter ve ayırt edicidir. Müslüman bireyle Kur'an arasına Müslüman geleneği girmiş, sonunda Kur'an'a uymakla geleneğe uymak karıştırılmıştır. Geçmişidealleştirmenin bir anlamı yoktur. Geçmişten ders almak yerine ona öykünme, onu olduğu gibi kabullenme bizi doğru sonuçlara ulaştıramaz. Bu dönemler merceğe altına alınmalı ki bu süreçte yaşanan olumsuzlukların, sonradan dini alana nasıl aktarıldığı ve oluşum döneminde dini algı ve olguyu nasıl bozduğu anlaşılabilir. Kur'anın “*ataların dini*” (31/21;2/170; 5/104) diye eleştirdiği durumu iyi tespit edebilmeliyiz. Olan bitenler Kur'an ve sünnet rehberliğinde değerlendirilmeli ve irdelenmelidir. Siyasal alandaki yanlışlıklar daha sonra dini ve ilmi alanlara sirayet etmiş, kültür inşası yanlış temeller üzerine oturtulmuştur. Yanlışlar tespit edilip sorgulanmak, onlardan ders almak yerine kutsanmıştır. Hz. Peygamber sonrası dönemde yaşanan bazı olumsuzlukların meşrulaştırılması çabaları sapmayı derinleştirmiş, eleştirel yaklaşım, Kur'an ve Sünneti eleştirmekle eş anlamlı olarak

görülmüştür. Bu anlayışın Kur’ani ilkelerle bağdaşmadığı ve doğru bir strateji belirlenmesini de engellediği görülmektedir. Yanlış zeminde doğrunun bulunması zor, hatta imkânsızdır.

Emevi dönemi, kanaatimize göre önemli sapmaların yaşandığı, siyasetin dini istediği şekilde yönlendirmesi ile eksen kaymasına yol açmıştır. “Peygamberin halifesi” kavramı “Allah’ın halifesi” ne dönüştürülmekle, Halifenin yaptığı her icraatın Allah adına yapılmış olduğu ve eleştirilmesinin imkânsız hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Emevi yönetimi sıkıntılı ve meşruiyeti sorgulanabilecek bir süreçten sonra hâkimiyet kurunca, meşruiyetini sağlayabilmek için cebr/kader anlayışının anlamını dönüştürüp içi boşaltılmış, keyfi bir anlam verilerek yapılan tüm haksız, hukuksuz işler ve zulümler aşkın bir varlığa gönderilerek toplumu istediği kıvama getirmiş ve yönlendirmiştir. Yönetim bu şekilde istediği icraatları topluma kabul ettirmekte zorlanmamıştır. Bu noktada kilit kavramlardan birisi “kader” olmuş, yapılan tüm olumsuz icraatlar kader kavramı ile izah edilerek çok önemli ve hayati bir kırılmanın yaşanmasına yol açılmıştır. İnsanlar ve toplum bu yanlış algıya göre yönlendirilmiş, etkisiz hale getirilerek pasifize edilmiş, iradesi adeta yok sayılmıştır. Her şey Allah’ın takdiri ile oluyordu; ancak insan bu olan bitenlerin neresinde sorusu cevapsız kalıyordu. Böylece insan sorumsuz bir varlığa dönüştürülerek otoriter ve baskıcı rejimin söylemlerini kabule hazır hale getirilmiş oluyordu.

İslam dünyasında daha yaygın olan Eş’ari düşüncesi, insana fikir ve düşünce bazında cimri davranmış, Cebriye düşüncesine yakın bir anlayışı benimseterek insan iradesini adeta yok saymıştır. İnsanı irade ve sorumluluk sahibi değil, adeta kurulmuş bir robot gibi gören bu yeni anlayış, insanı sorumluluğu olmayan aciz, apolitik bir varlığa dönüştürmüş, çok kolay yönlendirip yönetmekte zorluk çekilmemiştir. Emevi döneminde başlayan eksen kayması, iktidar gücünü arkasına alarak etkisi artan Eş’ari düşünce yapısı ile tabanını genişleterek etkin bir konum elde etmiştir⁷.

Hz. Peygamberin vefatı sonrası ilk halife olarak Hz. Ebu Bekir’in seçilmesi siyasi anlamda ilk kırılma noktalarından birisi olmuştur. En azından bir kesim tarafından oldubitti gibi algılanmış ve onaylanmıştır⁸. Son halife Hz. Ali dönemindeki Cemel ve Sıffin olayları/savaşları Müslümanlarda deprem etkisi oluşturmuştur. Şam Valisi Muaviye meşru halife Hz. Ali’yi çeşitli entrikalarla iktidardan uzaklaştırarak 661 yılında Emevi Devleti’ni kurmuştur. Muaviye ve ileri gelenler siyasi meşruiyet sıkıntısı çektikleri için bunu yatay bir meşruiyet kaynağı olan toplumdan almaları mümkün görünmüyordu (Akbulut, Müslüman Kültürde Kur’ana Yabancılaşma Süreci, 2017, s. 23). Bu sebeple dikey bir meşruiyet kaynağı bulmak amacı ile “kader” gibi çok önemli ve hayati kavrama el atarak onu etkisiz hale getirerek içini boşaltmak sureti ile toplumu istedikleri yönde oluşturma noktasında önemli bir enstrümana sahip oldular. Böylece kader bütün olumsuzlukların faturasını Allah’a kesen bir öğretiye dönüştü. Bu öğreti ustalıkla bir şekilde hem zalime hem de mazluma kurtuluş sağlayacak

⁷ Detaylı bilgi için; Evkuran, M. (2012). *Sünni paradigmayı anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

⁸ Detaylı bilgi için; Akbulut, A. (2015). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları.

bir manivelaya dönüştürülmekle, zalime zulmün, mazluma da acziyetinin gerekçesini sunmuş oluyordu.

Kader konusu böylece iman esaslarından biri gibi topluma benimsetildikten sonra hadislerin toplatılması konusuna el atılmış, hadisler üretilerek yürütülen siyasete destek sağlanmıştır. Dini ihtiyaçtan çok siyasal, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar ön planda tutulmuştur. Bu yanlış anlayış iktidar sahiplerinin çok hoşlandığı, teslimiyetçi bir yapının oluşmasına da yol açmıştır. Bu dini anlayış zaman içinde siyasal alanda boyun eğen, itaatte kusur etmeyen apolitik bir anlayışa dönüşmüştür. Bağlı olduğu dini/siyasi oluşumun hiçbir hatasını, eksikliğini, görmeyen/görmek istemeyen tekelci bir anlayış bu geleneğin mirasıdır. Günümüz din algısı bu gelenek ve anlayışın etkisinde oluşmuştur. İslam dünyasının içinde bulunduğu çıkmaz bu anlayışta aranmalıdır.

İşte bu noktada Matüridi düşüncesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Onun günümüzde ifade ve düşünce özgürlüğü anlamına gelebilecek düşünceleri ortaya koyarak insanı sorumlu ve üretken bir varlık olarak görmüş olması çok önemlidir. Daha yaygın olan Eş'ari düşüncesinden farklı bir yaklaşıma onu götüren sebepler acaba neler olabilir? Nasıl oluyor da Matüridi ufuk açıcı ve yaşadığı çağa göre çok farklı bir bakış açısı ortaya koyabilmiştir?

Bu durumda Matüridi'nin doğup büyüdüğü ortama bir göz atmak gerekmektedir. Bilindiği gibi Matüridi Arap kültürünün egemen olduğu bölgenin dışında, başka bir ortamda yetişmiş bir düşünürdür. Matüridi bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Semerkand'ın dış mahallelerinden (rabad kısmında) olan Matürid'de doğmuş, eğitimini burada almış ve 944 yılında orada vefat etmiştir. O dönemlerde Orta Asya'da çok ileri bir medeniyetin var olduğunu biliyoruz. Buhara ve Semerkand'ın yanında Herat, Gazne, Belh, Ürgenç gibi merkezlerde kent bilincinin olduğu, taş döşeli sokaklar, hamamlar, ileri sulama teknikleri adeta bir hidrolik medeniyetini andırıyordu (Starr, 2019, s. 82). Bugünkü Afganistan sınırları içinde bulunan Gazne, Herat, Belh gibi merkezler ticaret ve kültürlerin buluşma noktası idi. Tıp, mühendislik, tarım ve astronominin yanında farklı fikirlerin rahatlıkla ifade edildiği serbest tartışma ortamının mükemmelliği ile öne çıkan bu bölgelerde Samanoğulları yönetimi hüküm sürüyordu. Fikri ve düşünsel planda hiçbir baskının olmadığı böyle bir ortamda yetişen Matürüdi'nin düşünce yapısı elbette farklı olacaktı. Frederick Starr'ın şu ifadeleri ortamı özetlemektedir: *“Karşılaştıkları dinleri ve fikirleri anlamlı hale getirmeye çalışan Orta Asyalılar kayıt altına alma, tahlil etme, derleme ve yeni inançların mukaddes metinleri arasında bağ kurma hususunda hüner kazanmışlardı.”* (Starr, 2019, s. 151)

Matüridi'nin doğup yetiştiği Semerkand işte böyle kültür ve medeniyet seviyesi yüksek merkezlerden birisi idi. Maverünnahrin en önemli kültür ve ilim merkezi olan bu kentte mescitlerde ilmi münakaşalar yapılıyor, değişik fikirler rahatlıkla tartışılabilirdi (Aydınlı, 2019, s. 109). Horasan bölgesi güneşin üzerinde doğduğu belde diye anılır. Güneş elbette her beldenin üzerinde doğar, ancak bu ifade ile oradaki gelişmişlik seviyesi anlatılmak istenir. Burada çok sayıda özgür düşünceli, gelenek karşıtı insanlar da bulunur, hayatlarını rahat ve huzur içinde devam ettirirlerdi. Özgür

düşünceli insanlardan Müslüman olanlar olduğu gibi farklı düşünce yapısında olanlar bir arada yaşarlardı. Söz gelimi İbn Ravendi, önde gelen İslam karşıtlarındandı. Babası Yahudilikten –intikam için- İslam’a geçmiş, Mutezile’ye yanaşmış, Şiilikle ilgilenmiş, sonunda ateizmde karar kılmıştır. Bölge açık bir fikir çarşısı gibidir. Nişabur şehri kültürde şöret, zenginlikte önder, ticarete önemli bir merkezdir. Kaynaklara göre bu bölgelerde fakir köy çocukları bile eğitim almak üzere kasabalara ve şehirlere gönderilirdi.

Ticaretin çok canlı olduğu bölgede Semerkand önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunduğu için her türlü yenilikçi fikir ve düşünceye açık bir ilim ve ticaret merkezi idi. Bu bölgelerde kâğıt üretimi Çin’li esirler vasıtası ile çok erken tarihlerde başladığı için kültürel hayatın canlılığına önemli bir alt yapı oluşturmuştu. Canlı bir ticaret hayatının kültürel temasları artırdığı, farklı dini ve fikri düşüncelerin yayılmasına yol açtığı bilinmektedir. O dönemlerde Mani dini mensupları da çok aktif bir tutum içinde bulunmakta idi. Mutezile düşüncesi de bütün heyecanı ve canlılığı ile bu ortamdan yararlanıyordu. Harezmi’de hidrolik mühendisliği denebilecek su teknolojisi alanında uzmanlaşmış insanlar bulunuyor, şehir aktif deprem bölgesi üzerinde bulunduğu için depreme dayanıklı inşaat teknikleri geliştiriliyordu. Başkent Ürgenç entelektüel bir merkez haline gelmişti. Onun yanında Merv, Nişabur ve Buhara Orta Asya aydınlanma çağıının önemli merkezleri olmuşlardır. El-Kindi (ö.873), er-Razi (865-925), Farabi (874-950), İbni Sina (980-1037) gibi filozofların yanında Matüridi, Nesefi, Buhari gibi dini ilimlerde düşünürler kendilerinden sonraki asırlara da damga vurmuş önemli şahsiyetlerdir.

Matüridi işte bu ortamda yaşamış, eserler kaleme almış ve öğrenciler yetiştirmiştir. Bu hareketli ortamdan elbette etkilenmiş, düşünce yapısı ona göre şekillenmiş, daha özgürlükçü yorumlarda bulunabilmiştir. İnsanların yaşadıkları kültürel ortamdan etkilendikleri, düşünce yapılarının ona göre şekillendiği bilinen bir husustur. Yönetimin de böyle bir ortamın oluşmasındaki katkısı da elbette önemli bir etkidir. Saraylarda sıklıkla ilim ve fikir sohbetlerinin yapıldığı bilinmektedir.

Matüridi’nin insan fiil ve eylemlerini izah ediş tarzı belki insana tam bir hürriyet alanı vermiyor. Her ne kadara eylemlerini hür iradesi ile belirliyor ise de o eylemin yaratılması Allah tarafından gerçekleştiriliyor. Bu da Allah’a ait olduğu kabul edilen yaratma alanına müdahale edebilme gibi bir durumla karşılaşılması içindir. Bu ince çizgi Matüridi’yi bilinen izah tarzına yönlendirmiştir. Hâlbuki “Allah insanı yaratmış, akletme melekesi, yetki ve sorumluluk vermiş, hür iradesi ile eylemlerini gerçekleştirmesini istemiştir” şeklindeki bir düşüncenin inanca aykırılığı olmamalıdır (Bardakoğlu, 2019, s. 161). Mutezile’ye karşı çıkma adına burada bir düşünce kısırlığına düşüldüğü görülmektedir. Kur’an’da pek çok yerde “*kendi ellerinizle yaptıklarınız*” şeklinde ifadeler bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Mutezile ise farklı görüş ve düşünce yapısı içinde insan fiilinin/eyleminin doğrudan yaratıcısı olduğunu söyleyerek farklı, mantıklı ve kolay anlaşılabilir bir açılım getirmektedir. Matüridi’nin endişesi Mutezile’de yoktur. Onlarda Allah’ın birliği konusunda bir şüphe bulunmamaktadır. Bu bir

yorum meselesidir. Allah'ın yaratması hakiki anlamda yoktan var etme olup, insanın yaratması mecazi anlamdadır. İnsan yaptığı işe yaratma diyor; zira Allah ona bir şeyi bilme ve yapma yeteneği ve gücü vermiştir. Başka bir ifade ile Allah insanı yaratmış, akıl ve fikir vermiş, ilim ve kudret vb. gibi sıfatlar vererek iş ve eylemlerini belirlediği çerçevede serbestçe yapabileceği bir alan oluşturmuştur. İnsan kendisine tahsis edilen bu kudretle, yaptıklarının hesabını vereceğini bilerek, eylemlerini gerçekleştirir ve kendini yaptığı işlerin faili, yapıcısı olarak kabul eder. Bu, Allah'ın yaratması gibi değildir. İnsana verilen yapma gücünün bir tezahürüdür. Matüridi “*Te'vilatü'l-Kur'an*” adlı tefsirinde “*Sizi de yaptıklarınızı da yaratan Allah...(37/96)*” ayetini yorumlarken şöyle diyor: “*Araplar bir şeyin yapıcısını 'halik' yani yaratıcı diye isimlendirirler... Yaratıcılık ifadesi O'nun dışındakiler için hakikat anlamında olmayıp, onların isimlendirme geleneğine binaen ayette yer almıştır.*” (el-Matüridi, *Te'vilatü'l-Kur'an* (Te'vilatü Ehl es-Sünne) , 2019, s. 191)

Matüridi her ne kadar entelektüel ve rahat diyebileceğimiz bir ortam içinde bulunuyor ise de içinde bulunduğu Ehl-i Sünnet anlayışının genel kabulünün dışına çıkamamıştır. Matüridi'nin yaşadığı bölgede ve dönemde serbest bir düşünce ortamı hâkim olsa da, her grubun kendi anlayışını savunma noktasında inatçı bir tutum içinde olmaları, düşünce dünyalarını bir ölçüde sınırlanmış olabilir. Matüridi'nin Mutezile karşısında takındığı tavır bu zaviyeden de değerlendirilebilir. Kendisini Mutezile ile polemige girmek zorunda hissetmesi, düşüncesini rahat bir şekilde ifade etmesine mani olmuş gibi görünüyor. Bunu, söylemek istediğinin Mutezile izahından çok farklı olmadığından anlamaktayız. Mutezile ile aynı çizgide görünmek o dönemin fikri ortamında bile sorunlu görülmüş, bilinen yorum ortaya konmuştur. Dönemin şartlarına göre, her ne kadar ifade hürriyetinin olduğu, bilimsel sayılabilecek bir ortam bulunsa da, fikri mücadele o bölgelerde de yoğun bir şekilde yaşandığı için, Matüridi de – her ne kadar öncelikli hasım olmasa da - bu anlayışa karşı bir duruş sergilemiş, kendi izah tarzını ortaya koymuştur. Matüridi öncelikli olarak Mani dini, Dehriye (Materyalistler), Zındıklar, Bâtiniye ve Karmatilerle mücadele etmişse de Mutezileye karşı da aynı mücadelenin o bölgelerde de yoğun bir şekilde sürdürüldüğünü biliyoruz.

Yaşadığı dönemde irade ve ifade hürriyetine bu derecede önem veren Matüridi düşüncesinin niçin yaygınlık kazanmadığı ve kitleleri etkileyemediği sorusu önemlidir. Bu düşünce yapısında kamusal bir düzenleme anlayışı bulunmasına rağmen, doğup geliştiği Orta Asya'da bile iki asır içinde adeta erimiş ve etkisiz kalmıştır.

Konu üzerinde pek çok yorum yapılmış, bir kısım izah tarzları ortaya konmuştur. Bilindiği gibi Eş'arilik adeta bir devlet doktrini olarak, belki de bilinçli bir şekilde çok daha geniş bir alana yayılma imkânına kavuşmuştu. Osmanlı döneminde bile inanç bakımından Matüridiye bağlılık sözde ifade edilmiş, ancak ondan sonrası adeta yok sayılmış, merak bile edilmemiştir. Matüridi veya bu düşünce ekolüne ait hiçbir eser Osmanlı medreselerinde yer bulmamış, hep Eş'ari eser ve şerhleri tercih edilmiş, eğitim bu düşünce etrafında şekillenmiştir.

Tabakat kitapları da Matüridi'yi göz ardı etmişlerdir. El-Bağdadi'nin (ö.1037) *el-Fark beyn el-Fırak* ve *Usul ed-Din'de*, Ebu'l-Muzaffer el-İsferaini'nin (ö.1078) *et-Tabsir fi'd-Din'de*, Şehristani'nin (ö.1063) *el-Milel ve'n Nihal'*inde ve nihayet İbn Hazm'm (ö.1063) *el-Fasl'*ında Matüridi'den bahsedilmez (et-Tanci, 1955, s. 1) (Allard, 1965, s. 420) (Watt, 1962, s. 390).

Matüridi'nin Türk olması, eserlerinin zor anlaşılır bir üsluba sahip olması da bu ihmalin sebeplerinden sayılmıştır. Özellikle Nesefi'de görülen Matüridi ekolüne has Semantik Metodun zorluğu da nedenlerden biri olarak gösterilir. *Kitabü't-Tevhid'*in zor anlaşılır bir üsluba sahip olduğu bilinen bir husustur. Onun *Te'vilat* adlı tefsirinin de öğrencilere verdiği derslerin sonradan kitaplaştırıldığı, dolayısı ile akıcı bir üsluba sahip olmadığı şeklinde görüşler de bulunmaktadır. Bu konuda farklı görüş ve değerlendirmeler ileri sürülebilir. Ancak gerçek olan husus, bu düşünce biçiminin şu veya bu sebeple ihmal edilmiş olması ve bunun İslam düşüncesinin gelişimini engelleyen önemli bir faktör olarak ortada durmasıdır (Düzgün, 2011, s. 24).

Şu hususu da belirtmekte yarar var. Eş'ari düşüncesi kendisinden sonra gelen Gazzali, Cüveyni, Bakıllani, Fahreddin Razi ve Aduddin İci gibi büyük isimler Eş'ariliği daha ileri noktalara getirerek devam ettirmişler, bu düşünce biçiminin zaman içinde gelişmesini sağlamışlardır. Oysa Matüridi'den sonra gelen Ebu'l-Mu'in en-Nesefi'yi saymazsak o derecede önemli ve etkin takipçiler yoktur. Bu da Matüridiliğin güçlü bir düşünce akımı olarak devamını sağlayamamıştır.

Bir medeniyet ivmesinin yakalandığı bu ortam 11. Yüzyıl sonlarına doğru iç mücadeleler dış baskı ve savaşlarla sekteye uğramış geriye gidiş önlenememiştir. Bu geriye düşüşün birçok nedenleri sayılabilir. İslam coğrafyasının içine düştüğü dağınıklığa son verip birleştirmeyi hedefleyen Nizamülmülk, bunu ideolojik ayrılık ve farklılıkları ortadan kaldırarak yapmayı denemiştir. Bu tavır farklı düşüncelere kapıyı kapatıp tekçi bir yapı oluşturmaya yöneldiğinde, düşünce ve ifade özgürlüğünün darbe yiyeceği, fikri üretimin gerileyeceği açıktı. Nizamülmülk bu düşüncesini gerçekleştirmek için Şafii mezhebini güçlendirmek gerektiğini düşünmüştür (Usta, 2019, s. 370). Sönmeye başlayan medeniyeti toparlama gayretlerine Gazali (ö.1111) de el atmış, kendi anlayışı doğrultusunda çabalar sarf etmiştir. Gazali bazılarınca çöküşün sebeplerinden birisi olarak gösteriliyorsa da bu görüşün tarihi temellerinin olmadığını düşünenler de vardır (Usta, 2019, s. 319). Bu görüşü dile getirenlere göre İslam medeniyeti Gazali öncesi zaten kriz içinde idi, felsefe de can çekişiyordu. Gazali'nin felsefeye karşı savaş açtığı da unutulmamalıdır. Aslında felsefe tek başına elbette medeniyet çökertemez veya yükseltmez. Bunun için ekonomik, siyasi, kültürel etkenlerin de hesaba katılması gerekir. Felsefe ancak uygun bir zemin ve ortam varsa etkili olabilir. Orta Asya'da gelişen medeniyetin alt yapısı olarak felsefi düşünce, her alandaki ifade özgürlüğü sayesinde gelişip sağlam bir zemin oluşturmuştu. Nizamülmülk ve onu fikren destekleyenlerin programı bu olumsuz gidişatı durduramamıştır. Çünkü ileriye gitmek yerine geriye dönüşü çağrıştıran bu sürecin başarılı olması imkânı yoktu. Tarihin pek çok döneminde değişik sorunlarla karşılaşıldığında, kültürümüzde var olan, çare olarak kısıtlamalara ve geriye dönüğe kapı aralayan uygulamalara hep rastlanmış, ancak

bu çabalar hiçbir zaman beklenen sonucu verememiştir. İslam medeniyeti iç ve dış çeşitli nedenlerle çöküş sürecine girince toparlanma adına Eş'ari düşünce yapısının ihya edilmesi çabaları böyle bir niyetle öne çıkarılmış, ancak beklenenin tam tersi olmuş, yıkım daha da hızlanmıştır.

Din ile siyaset/devlet arasındaki ilişkilerden kısaca bahsedip, Matüridi'nin bu konudaki önemli bir açılımına vurgu yapmak gerekmektedir. Din-Siyaset ilişkisi tarih boyunca inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Hıristiyan Batı dünyasında devletle din/kilise arasındaki amansız mücadeleler yüzyıllar boyu sürmüş, engizisyon işkenceleri yaşanmış, katliamlar yapılmış sonuçta her iki tarafın alanlarının belirlenip ayrılması ile laiklik ilkesi kabul edilmekle bir ölçüde normalleşme sağlanabilmiştir. Ancak bu, sorunun tam olarak çözüldüğü anlamına elbette gelmez.

İslam dünyasında din hep devlet yapısı içinde yer almış, devletin diğer görevlerinden birisi gibi bir kamu görevi olarak algılanmış gelmiştir. İslamiyet'te ruhban sınıfı olmadığı için bu kesimle devlet arasında iktidar/hâkimiyet mücadelesi yaşanmamıştır. İslam dünyasında Batı menşeli laiklik prensibini uygulamaya sokan ülke Türkiye olmuştur. Batıda asırlar boyu süren mücadeleler sonucu ulaşılan laiklik uygulaması, Fransız anlayışının katı ve sert üslubu ile Türk toplumuna uyum sağlamada pek çok sıkıntılara yol açmış, sürekli tartışılan bir kavram olmuştur.

İslam'da hilafet/hâkimiyet sorunu genelde dini olmaktan ziyade dünyevi/siyasi bir konu olarak görülmüş, insanların anlayış ve ferasetine bırakılmıştır. Kur'an'da devletin oluşumu ve yönetimi ile ilgili hükümler bulunmamaktadır. Hz. Peygamber de vefatından önce bu önemli konuda bir beyanda bulunmamıştır. Ancak Kur'an yönetimle ilgili bazı ilkeler koymakla topluma yol göstermiştir. Karar alma süreçlerinde “*istişare*” etme, “*adalet*” ilkesine göre davranma, görevlendirmelerde “*liyakat*” ve “*ehliyet*”li kimselerin seçilmesi, yöneticilere “*itaat*” edilmesi ve bunlar gibi, modern yönetimlerin temel unsurlarını oluşturan ilkeler belirlenmiştir. Hz. Peygamber'e isnat edilen “*İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir*” ifadesi tartışmalıdır. Böyle bir ifadenin Hz. Peygambere ait olamayacağına dair önemli çalışmalar vardır (Hatiboğlu, Hilafetin Kureyşliliği, 2011). Prof. Hatiboğlu da bu konuda şöyle demektedir: “*Benu Sakife'deki hilafet müzakerelerinde böyle bir hadisten asla bahsedilmemiş olduğu tarihi bir gerçektir*” (Hatiboğlu, İslam'ın Aktüel Değerleri Üzerine, 2009, s. 138). Peygambere Nübüvvet görevi Allah tarafından verilmiştir. Ancak onun Medine'de oluşturduğu devlet ve onun başında olması hususu, ilahi misyon gereği olmasından ziyade o günün siyasi ve sosyal şartlarından kaynaklanmış olsa gerektir.

Matüridi bu nokta ile ilgili olabilecek diyanet-siyaset ayrımı yaparak önemli bir açılımda bulunmuştur (Kutlu, 2017, s. 110). Sönmez Kutlu'ya göre Matüridi diyanet-siyaset ayrımına giderek “*imamlar Kureyş'tendir*” rivayetindeki Hilafetin Kureyş'e tahsisini diyaneten değil de siyaseten olduğunu ileri sürmüştür (Kutlu, 2017, s. 108). Onun ifadelerinden İmamların Kureyşten olması fikri-Peygamber sözü olsa bile- dini olmaktan çok- siyasi ve sosyolojik bir tercihtir (Kutlu, 2017, s. 108). Matüridi'nin hadis olarak kabul edilen bu ifadeyi sorgulamamış olmasına da işaret etmekle iktifa edelim.

İslam dünyasında din-devlet-siyaset ilişkileri hep sorunlu olmuş, olmaya da devam etmektedir. Bu noktadan bakınca Matüridi'nin -Sönmez Kutluya göre- bu yorumu üzerinde düşünölmeye değer bir açılım getirmektedir. Diyanet-siyaset ayrımı, din ile devlet ve siyaset arasındaki zor ilişki biçimini makul bir düzeye getirmekte ufuk açıcı olabilir. Asırlarca önce din-devlet-siyaset ilişkilerinin çok karmaşık olmadığı dönemlerde böyle bir açılımın geliştirilmiş olması üzerinde bu kadar kayıtsız kalınmış olması, Matüridi düşüncesinin ihmali ile belki izah edilebilir. Bu ve benzeri düşünceler geliştirilebilmiş olsaydı, günümüzde bu hayati konu ile ilgili yaşadığımız karmaşa Müslüman dünyayı bu kadar zorlamaz, bu konularda harcadığımız enerjii başka alanlarda değerlendirerek daha iyi mesafe alabilirdik. Matüridi düşüncesinin ihmal edililişinin ağır sonuçlarından birisini bu konuda da görebiliyoruz.

En son ilahi vahye sahip Müslümanların ve İslam dünyasının içinde bulunduğu durumun sağlıklı ve objektif bir analize ihtiyacı olduğuna işaret etmiştik. Dinin hedefi dünya ve ahiret mutluluğu olduğuna göre, içinde bulunduğumuz durumun makul ve mantıklı bir yoruma ihtiyacı vardır. Bugün 60'a yakın ülkeden oluşan, Birleşmiş Milletlerde sonra en çok üye ülkeye sahip İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)'nin bölge ve dünya siyasetindeki etkisi ve rolü yok denecek kadar önemsizdir. Suriye'de yıllardır cereyan eden ve insanlık için utanç tablosu oluşturan, komşu ve pek çok ülkeyi mülteci sorunları ile baş başa bırakan dramlar karşısında bu kuruluşun, adeta eli kolu bağlı halde Batılı ülkelerin - sözüm ona çabalarını - izlemekten başka bir şey yapamadığını görmek, anlaşılması zor ve hazin bir durumdur.

Dünyanın hala ihtiyaç duyduğu yer altı kaynaklarının yanında tarihi, turistik, jeopolitik, dini ve stratejik konumunun verdiği güç ve avantaj kullanılamamakta, bölge ile ilgili niyet ve beklentileri açıkça ortada olan egemen güçlerden adeta medet umulmaktadır.

İslam dünyasının bu ölçüdeki özgüven eksikliği ve çözümü bölge dışı başka güçlerde arama acziyeti nasıl izah edilebilir? Bu kadar önemli güç ve potansiyeli elinde bulunduran bölge ülkeleri nasıl oluyor da birlik içinde kendi sorunlarına çare üretmiyorlar? Bu sorulara cevap vermek gibi zihni bir faaliyet içine girince, Matüridi düşüncesinin bizlere söylediği/söylemek istediği şeyleri düşünmek gerekir. Asırlar ötesinden söylediklerini daha ileri noktalara taşımak sonraki nesillere düşerdi. Bu ihmalin bedelleri çok ağır olmuştur. Bugün çıkış yolları ararken, Matüridi'yi yeniden yorumlamaya ihtiyaç bulunmakta, asırlarca önce söyledikleri üzerinde yeniden düşünmek gerekmektedir.

İslam dünyasında eleştiri kültürünün gelişmemiş olduğu bir sır değildir. Hâlbuki Kur'an'ın "*istişare*" emri (2/233, 3/159, 42/38) eleştiri kültürünün kaynağını oluşturur. İstişare bir tavsiye değil, emirdir. "*Namazı özenle kılarlar, işleri de aralarında danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar*" (42/Şura,36-39) . "*İş hakkında onlara danış, kararını verince de Allah'a güven*" (3/159). Ayette namaz ve infak gibi üzerinde çokça durulan önemli prensiplerin yanında istişareden bahsedilmesi, şüranın önemini ortaya koymaktadır (Dinçer, 2019, s. 187). Dolayısıyla istişare doğru karar verebilmenin vazgeçilmez şartıdır.

Bu ayetlerde namaz, istişare ve zekât aynı anda kullanılmaktadır. Namaz ve zekâtla ilgili çok şeyler yazılmışsa da, istişare üzerinde bu kadar durulmamış olması dikkat çekicidir. Burada Emevi siyaset anlayışının olumsuz yansımaları bulunabilir. Siyasette istişare en önemli unsurlardandır. Ancak gerçek anlamda istişarenin olabilmesi için düşünce ve ifade özgürlüğünün tam anlamı ile işletilmesi gereği vardır. Kişi düşündüklerini hiçbir etki altında kalmadan ifade edebilmeli ki, istişareden umulan katkıyı verebilmiş olsun. Bu ortam yoksa, gerçek anlamda istişareden söz edilemez. Hz. Peygamberin dini ve siyasi konularda ayırım yaptığı uygulamalarında görülür. Toplumsal konularda değişik kesimlerle danışmalarda bulunduğu, dini konularda ise böyle bir davranış içinde olmadığı Matüridi'nin ifadelerinden de anlaşılmaktadır.

İstişare sonucunda varılan mutabakatın müeyyide altına alınarak yapılanması gerekir. Yani yasal bir zemine bağlanması gerekir ki bu çaba sonucu varılan sonuç bağlayıcı olsun. Sağlıklı bir hukuk sistemi oluşturmada istişarenin büyük önemi vardır. Hukuki zemin de bunun teminatı olur. Geleneksel İslam düşüncesi itiraza değil, itaat kültürü üzerine inşa edilmiştir. Olması gereken sağlıklı bir zemin üzerinde kurulamayan bu kültür sorun çözücü olmamış, sistemlerin tıkanmasına yol açmıştır. Kur'an insanların akletme niteliğine çokça vurgu yapmışsa da bu husus Müslümanlar tarafından işletilememiştir.

Bu noktada Matüridi'nin irade hürriyeti ile ilgili geliştirdiği düşüncenin bize bir açılım getirebilecek önemde olduğunu kabul etmek gerekmektedir. İrade hürriyetinin düşüncüyü ifade etme ve gerçek istişarenin vaz geçilmez şartı olduğu açıktır. Bu ortamın olduğu yer ve zamanlarda ulaşılan medeniyetten bahsetmiştik. Yaşanan sapma ve eksen kayması sonucunda sorgulayan değil, tabi olan, kendi gücünün, öneminin ve değerinin farkında olmayan, pasif bireylere dönüşerek otoriteye tabi olunmuş, akletme melekesi ötelenmiş, üretmez duruma düşülmüştür. Kullanılmayan akıl Matüridi için bilgi kaynağı olamaz. Çünkü akıl kullanıldığı zaman ancak işe yarar. Akıl, her insanda var olan, Allah'ın insanlara verdiği en büyük nimetlerinden olup onu işletmek ve sürekli kullanmak gerekir (Özcan, 2012, s. 91).

Bu ortamı oluşturan asıl mesele, kitlelere hükmetme amacı ile mecrasından saptırılan kader anlayışında aranmalıdır. İnsanın yapıp edeceklerinin ezelde belirlendiği, hatta alınına yazıldığı (alın yazısı) bir anlayış, insanları Allah'a karşı değil, otoriteye boyun eğen varlıklara dönüştürmüş, kolayca yönlendirilip yönetilmeye müsait hale getirmiştir. O halde asıl mesele kader kavramının doğru zemine yerleştirilmesi, böylece insanın Kur'an'da tasvir edilen ve Matüridi düşüncesinin vurgulamaya çalıştığı işinin sahibi/yapıcısı olduğu ve sonunda hesabını vereceği bir varlığa dönüştürülmesidir.

Bu yanlış kader anlayışı bir de iman esasları arasına sokularak iyice içinden çıkılmaz hale dönüştürülmüştür. İmanın beş esası olarak sayılan Allah'a Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahiret gününe inanmanın Kur'an'da yeri varken Kadere iman (!) yoktur (Atay, Kur'ana Göre İman Esasları, 1998). İçi boşaltılmış, gerçek anlamı dışına çıkarılmış bir kader anlayışı iman esasları arasına sokularak kitleler robotlaştırılmış etkisiz, adeta sorumsuz varlıklar haline

getirilmişlerdir. Sonuçta insan Kur'an'ın öngördüğü omurgalı, kendine güvenen, işinin yapıcısı/sahibi, sorumluluk üstlenen, işinin hakkını veren, sonunda yaptıklarının hesabını vereceğini bilen özgüven sahibi bir kişilik olmaktan çıkarılmış, kolayca yönetilebilen, istenen şekilde yönlendirilebilen bir varlığa dönüştürülmüştür. Bu anlayışa sahip insanlardan oluşan toplumlar aktif değil pasif toplumlar olup yönlendirilmeye çok müsait hale getirilmişlerdir. İslam dünyasının durumuna bu bakış açısı ile bakıldığında pek çok şey izahını bulabilecektir.

Matüridi düşüncesinin günümüze söyleyebileceği en önemli tespitlerden biri kanaatimize göre budur. Ufak gibi görülen bir sapmanın zaman içinde nasıl açıldığı, adeta kapanmaz hale geldiği görülecektir. Nasıl açığı oluşturan iki doğru gittikçe açılıp birbirinden uzaklaşırsa, anlayış ve kavrayışlar da aslından o şekilde uzaklaşır ve dağılır. Bu önemli noktada insana kişiliğini, sorumluluğunu, kendine güven duyma hissini ve özgüvenini verecek olan, gerçek anlamda düşünce ve ifade özgürlüğünün Matüridi tarafından asırlarca önce ortaya konmuş olması önemli bir çıkış noktasıdır. Bu anlayış İslam toplumlarında egemen olmadıkça çıkış bulmak kolay olmayacaktır. Bu düşünce tarzının ihmal edilmesi veya üstünün örtülmesi Müslümanlara çok pahalıya mal olmuştur. Bilinmesi gerekir ki bu durum, siyasetin hoşuna gitmiş, kitleleri yönlendirmede etkin olmuş, sorumluluğu üzerinden atarak rahatladığını zannetmiştir. Ancak bu ötelemelerin nelere mal olduğunu görmek son derece hazindir. Bundan dolayıdır ki geldiğimiz ortamda bilim, teknoloji, zenginlik üretilememekte, medeniyet kurulup geliştirilememektedir.

İslam ülkelerinde yanlış anlayış ve uygulamalardan kaynaklanan düşünce ve ifade özgürlüğünün, gerçek anlamda istişarenin ve eleştirel düşünce geleneği ve hukukun üstünlüğünün tam anlamı ile yerleştirilememiş olması, içinde bulunulan durumu belli ölçüde izah etmektedir. Bunlar olmadan bilimsel, kültürel ve ekonomik sıçrama yapma imkânı yoktur.

Zamanında sahip olduğumuz bu değerlerin niçin gerektiği kadar günümüz İslam ülkelerinde olmadığı sorusu cevap beklemektedir. Geleneğin bu şekilde geliştiğini biliyoruz. Hz. Peygamber sonrası dönemin analizini yapamadığımız bir gerçektir. Emevi döneminde başlayan eksen kayması 8-12. Yüzyıllarda inşa edilen medeniyetle aşılmış gibi olduysa da çeşitli nedenlerle devam edememiş, önce duraklamış daha sonra gerilere düşmüştür.

Matüridi düşünce sisteminin dini dayanak olarak önemi burada değerli bir miras olarak karşımıza çıkmaktadır. Asırlar öncesinin düşünce sisteminin her şeyin çaresi olacağı elbette düşünülemez. Matüridi yaşadığı dönemin ortamına, kültürüne, örfüne ve şartlarına göre düşüncesini geliştirmiştir. Onun düşüncelerini olduğu gibi günümüze aktarmakla bir yerlere varılamayacağı açıktır. Ancak ihmal edilmiş, üstü örtülmüş ufuk açıcı düşüncelerin, eksen kaymasına uğramış temel kavramların gerçek anlamlarına kavuşturulması ve bu suretle sağlıklı bir anlayışın ortaya konmasında önemli dini dayanak teşkil eden fikir ve düşüncelerin bizlere söyleyebileceklerini göz ardı edemeyiz. Bu düşüncelerden alınacak ilhamla sorunlarımıza çözüm aramak ve önümüzü açma noktasında sorumluluk üstlenmek, deyim yerinde ise, elleri taşın altına sokmak gerekmektedir. En çok ihtiyaç

duyduğumuz düşünce ve ifade özgürlüğü konusunun dini temellerinin bulunduğu, Matüridi anlayışının bunu bize aktardığı, ancak bugün bu anlayışın çok gerisinde olduğumuz gerçeği ibretlik bir durumdur.

Demek ki Matüridi'nin, din anlayışımızın doğru eksene oturtulmasında bize ışık tutan düşüncelerinden yararlanıp günümüze uyarlama noktasında gayret göstermemiz ve asırların ihmalini olabildiğince telafi etmemiz gerekmektedir. Onun fikir ve düşüncelerinin bize söylediklerine kulak vermek, kader ve takdir-i ilahi gibi kavramların içlerini doldurarak kaybettiğimiz değerleri bulmamıza yardımcı olacaktır. Toplumlara oluşturan bireyler doğru bir eksene oturtulmadan, Kur'an'ın insana vermek istediği kişilik ve şahsiyet oluşturulmadan, toplumların dönüştürülmesi imkânı yoktur. Bir anlayış nereden ve nasıl bozulmuşsa düzeltilmesi de oradan başlanarak sağlanabilir. Matüridi düşüncesi bu noktada bize ışık tutmakta, Kur'an'ın öngördüğü Müslüman birey inşasının kodlarını vermekte, bize bu yolu açacak düşünceleri hatırlatmaktadır.

İçinde bulunduğumuz tüm çıkmazların cevaplarını elbette Matüridi düşünce sisteminde bulacak değiliz. Başka bir ifade ile Matüridi'nin düşüncelerini günümüze montajlamaya çalışmanın bir anlam taşımadığı bilinen bir husustur. Her neslin kendi döneminin gerekleri konusunda çaba sarf ederken, geçmişin mirasından esinlenmesi kadar doğal bir davranış olamaz. Bu bakımdan bize ışık tutan ve yol gösterici yorumları değerlendirme dışında tutma lüksüne de sahip değiliz. İleri olduğu kabul edilen Batılı ülkelerin, kalkınma dinamiklerinden birini oluşturan düşünce ve ifade özgürlüğüne gıpta ile baktığımızda, bunun bizim inancımızın ve kültürümüzün gereği olduğunu bize hatırlatan Matüridi ve onun gibi değerlerimizin farkına varmanın bizi motive edeceği unutulmamalıdır. Matüridi'yi bir de bu açıdan düşünmek ve düşüncelerini geliştirerek günümüze aktarmakla, sürekli boğuştuğumuz sorunlara çareler üretme gayreti içinde olmak görev olarak bizlere düşmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çağlar boyunca toplumları dini ve fikri alanda etkileyen büyük şahsiyetler hep var olmuştur. Özellikle dini anlamda önder kabul edilen kişiler derin izler bırakmakla kalmamış, insanları yönlendirerek hayat tarzlarına önemli etkilerde bulunmuşlardır. Matüridi bu tanıma uygun, adı ile anılan bir ekolün oluşturucu şahsiyetidir. Sadece 10. Asırda Orta Asya Medeniyetinin yaşandığı bölgede değil, İslam dünyasının her tarafında derin izler bırakan engin bir inanç dünyasına kapı aralamıştır.

Onun, her dönem insanlığın üzerinde değişik fikirler ürettiği, günümüzde bile sürekli tartışılan, insanın hürlüğü noktasında döneminin çok ilerisinde düşünceler ürettiğini biliyoruz. İnsanın hürlüğü konusundaki çözümler elbette insanın düşünce ve ifade özgürlüğü ile yakından ilgilidir. İslam dünyasında eksikliği hissedilen, bilim ve teknolojiye atılım yapmanın en önemli göstergelerinden birisi olan düşünce ve ifade özgürlüğünde açılım yapacak düşüncelerin dini kökenlerini anlamak bağlamında Matüridi örnek alınacak bir konumdadır. Asırlar önce dile getirilen düşüncelerin bugüne aktararak çözüm üretilmeyeceği bilinen bir husustur. Ancak o üstün medeniyet döneminde ortaya konan düşüncelerin günümüze söyleyebileceği çok şeyler de vardır. Bir kısım dini referansları bağlamından kopararak ve hiçbir yoruma tabi tutmadan kendi tekelci anlayışları doğrultusunda hareket eden bazı grupların sebep olduğu tahribatı bölgemizde sıklıkla yaşamaktayız.

İşte İslam düşüncesinin parlak dönemlerinde ve o dönemlerin şartlarına göre oluşturulan düşüncelerin günümüze ışık tutması ve kaybedilen bazı değerlerin günümüz şartlarında ihyası için Matüridi gibi bir düşünürün günümüze neler söyleyebileceği makalede irdelenmiş ve okuyucunun takdir ve değerlendirmesine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akbulut, A. (2015). *Sahabe dönemi iktidar kavgası*. Ankara : Otto Yayınları.
- Akbulut, A. (2017). *Müslüman kültürde kur'ana yabancılaşma süreci*. Ankara: Otto Yayınları.
- Allard, M. (1965). *Le probleme des attributs divins dans la doctrine d'al-aş'ari et de ses premiers grands disciples*. Beyrout: Imprimerie Catholique.
- Atay, H. (1998). *Kur'ana göre iman esasları*. Ankara: Atay Yayınları.
- Atay, H. (2002). *İrade hürriyeti*. Ankara: Atay ve Atay Yayınları.
- Aydınlı, O. (2019). Ebu mansur el_matüridi dönemi semerkand'da ilim ortamı ve ilim merkezleri. H. Arpaguş, M. Ümit, & B. Kır (Dü) içinde, *İmam matüridi ve ter'vilatü'l-kur'an*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (2019). *İslam'ı doğru anlıyor muyuz?* İstanbul: Kuramer Yayınevi.
- Dinçer, Ö. (2019). *kamu yönetimi adabı*. İstanbul: Kasik Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2011). Semerkant ilim havzası ve mâtürîdî. Ş. A. Düzgün içinde, *Mâtürîdî'nin düşünce dünyası* (s. 11-29). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- el-Matüridi, E. M. (1970). *Kitabü't-tevhid, fethullaf huleyf neşri*. Beyrut: Doğu Edebiyatı Enst.
- el-Matüridi, E. M. (2019). *Te'vilatü'l-kur'an (te'vilatü ehl es-Sünne)* . (K. Sandıkçı, & Y. Yunus Şevki, Çev.) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- en-Nefesi, E. (2003). *Tabsiretü'l_edille fi usul ed_Din*. (H. Atay, & Ş. A. Düzgün, Çev.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- et-Tanci, M. b. (1955). Abu mansur el-matüridi . *AÜİF, I-II*.
- Evkuran, M. (2012). *Sünni paradigmayı anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Fırlı, E. R. (1981). *İslam düşüncesinin teşekkül devri*. Ankara: Umran Yayınları.
- Gimaret, D. (1994). *Une lecture mu'tazilite du coran, le tafsir d'Abu ali el-cübbai*. Paris: Collection Bibliotheque de l'Ecole des Hautes Etudes.
- Hatiboğlu, M. S. (2009). *İslam'ın aktüel değerleri üzerine*. Ankara: Otto Yayınları.
- Hatiboğlu, M. S. (2011). *Hilafetin kureyşliliği*. Ankara: Otto Yayınları.
- Humam, İ. (1889). *Kitab el-musayere*. Mısır: Bulak.
- Kutlu, S. (2017). *Türk müslümanlığı üzerine yazılar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Nesefi. *Tabsire*. Vr. 189. b. 4-9.
- Nesefi. *Tabsire*. Vr. 185. a-9.

- Özcan, H. (2012). *Matüridi'de bilgi problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Semerikandi, Ş. *Matüridi'nin te'vilatına yapılan şerh. No. 179*. Medine: Topkapı Saray.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp aydınlanma*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Taftazani, A. (1908). *Şerh el akaid en-neseftiyye*.
- Topalođlu, B., & Aruđi, M. (2019). *Neşri*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Usta, S. (2019). *Dünyayı değiştiren düşünürler*. İstanbul: Kafka Kitap.
- Watt, M. (1962). *İslamic philosophy and theology*, . Edinburgh : Routledge.
- Yazıcıoğlu, M. S. (2017). *Matüridi ve nesefti'ye göre insan hürriyeti kavramı*. Ankara: Otto Yayınları.